

“Dall og Duborg - en arkitekt og hans hovedværk” af Birgit Jenvold.

Den røde borg på bakken ses viden om. Solid og enkel, varm og værdig arkitektur. Artiklen fortæller om ildsjælen Andreas Dall og forudsætningerne for, at Duborg-Skolen blev, som den gjorde.

Andreas Dall (1882-1975) var gårdmandssøn fra Jels i det gamle Haderslev Amt. Som 2-årig mistede han begge forældre; de døde af tuberkulose, og en fætter på egnen tog ham til sig. Som 15-årig kom han i tømrerlære, og efter endt læretid blev han, som så mange unge dansksindede i SLESVIG på den tid, sendt til Danmark for at få et nært forhold til dansk kultur gennem et højskoleophold. Han var på Vestbirk Håndværkerhøjskole et halvt år i 1899 og videreuddannede sig efterfølgende et par år på bygningskolen i Eckernförde. Herefter var han på valsen og arbejdede hos arkitekter i bl.a. Sydtykland og Kiel. Det var Andreas Dalls store ønske at uddanne sig til arkitekt på Kunstakademiet i København, men denne drøm blev aldrig realiseret; måske af økonomiske årsager. I årene 1905 - 08 gennemgik han arkitektuddannelsen på akademiet i Darmstadt. En tid overvejede han at emigrere og korresponderede med en ældre halvbror i USA om mulighederne derovre. Imidlertid opgav han disse planer, da han blev kasseret ved session på grund af barndommens tuberkuloseangreb. Mens han arbejdede i Kiel, havde den unge Andreas Dall mødt Bertha Pietsch, som var datter af en tømrermester der. De giftede

sig i 1909 og rejste til Schweiz, hvor han havde fået ansættelse i et stort firma, der opførte mondæne højfjeldssanatorier. Balkankrigene betød i 1913 krise i Schweiz, og de fleste udlændinge forlod landet. Familien Dall var blandt dem og slog sig ned i Kiel

Kort efter startede den første verdenskrig, og i 1915 blev Dalls militære kassation annulleret. Nu fandt militæret ham egnet til krigstjeneste, og han blev sendt til østfronten. Kone og børn flyttede til Jels, hvor Andreas Dalls slægtninge kunne afhjælpe krigens værste nød. Som dansksindet soldat fik han ikke lov til at tage på orlov nordligere end Flensborg. De militære myndigheder hoppede kun på hans "Jels pr. Flensborg" et par gange! Det lykkedes ham nemlig flere gange i krigsårene at snyde sig til Jels.

Hjemkommet fra østfronten og russisk fangelejr etablerede han egen tegnestue i Flensborg i 1919. Efter fire hårde år skulle Dall finde sig til rette i en hverdag, hvor kone og tre børn skulle forsørges. Det var utvivlsomt meget vanskeligt for ham at få opgaver, da byggebranchen stort set var gået i stå. At han valgte Flensborg kan være tilfældigt, men måske regnede han med, at byen ville blive dansk og komme ind i en opgangsperiode, som kunne betyde arbejde til ham.

Stå mål med de bedste

Den opvoksende generations sindelag og uddannelse var et centralt problem for Flensborgs dansksindede i den første tid efter afstemningen i 1920. Den nye situation skulle håndteres korrekt og hurtigt. Det gjaldt om at få opbygget et dansk skolesystem.

Andreas Dall var blandt de forældre, som engagerede sig i børnenes danske dannelse og blev den første formand for Dansk Skoleforening. Det stiftende møde blev holdt i familien Dalls hjem i Rådhusgade. Opgaven var i første omgang at få etableret en dansk realskole i byen til afløsning af den midlertidige ordning med undervisning i

midlertidige lokaler i "Hjemmet". Skoleforeningen kunne have valgt at købe en allerede eksisterende egnet bygning i byen, -altså et hus af passende størrelse i en eller anden tilfældig stilart og med tilfældig beliggenhed -ganske enkelt! Men ikke alene husets anvendelse blev dansk. Man stræbte højere både lokalt og i Danmark: Skoleprojektet blev på alle måder en markant national manifestation i bybilledet. Det skulle blive danskhedens flagskib i Sydslesvig. "Der maatte skaffes en ny tidssvarende Skolebygning, der baade i Henseende til praktisk Indretning og ydre Fremtræden kunde staa Maal med de bedste.", forklarede rektor Andreas Hanssen i Grænsevagten, mens byggeriet stod på. Man ville have moderne bekvemmeligheder og prestige!

Nu var der jo det med Dall, at han ikke blot var far til tre børn, men tillige arkitekt! Det var dårlige tider for byggeriet, og han øjnede sikkert chancen for selv at tegne skolen allerede, da de første løse tanker om skolen dukkede op i byens danske forældrekreds. Man kan opfatte det som egoistisk, hvilket det måske også var - udover faderomsorg og engagement i danskhedens sag. Han havde såvel faglige som nationale ambitioner. Efter sigende var han desuden en markant personlighed - og en stædig rad. Men man kunne nok ikke have fundet en, der bedre end Andreas Dall var i stand til at materialisere "Danmark", som naturligvis var ønsket. Flensborghus lå der, og nu skulle man have en ny åndelig dansk højborg. Dall sørgede for, at det også fysisk - på alle måder - blev en ærkedansk bygning.

Ny stil - gammel skik

Arkitekturtegninger er noget ganske særligt -kunst og håndværk går op i en højere enhed. Omhyggeligt nedprentede drømme, som det kan være en fryd at fordybe sig i, - udover den kunsthistoriske og praktiske værdi. Dalls tegninger til Duborg-Skolen er heldigvis bevaret. Et meget smukt, farvelagt forslag til festsalens dekoration tilhører skolen, mens resten befinder sig i Andreas Dalls privatarkiv, der efter hans død i 1975 blev afleveret til Landsarkivet i Aabenraa af familien. Bygningstegninger, interiørforslag og udkast til møbler dokumenterer skolen

meget detaljeret. Derimod har han ikke efterladt erindringer eller andre udtalelser om, hvorfor skolen kom til at se ud, som den gør. Heldigvis er det heller ikke nødvendigt for at følge arkitektens tanker. Huset taler selv! Dalls ideer til - og med - det nye danske prestigeprojekt i Flensborg, følger nemlig tydeligvis et nøje defineret og den gang meget moderne koncept. Arkitekturen var internationalt ved at finde nye stier i århundredets begyndelse. Man søgte afløsning for historicisme og jugendstil, og en af de nye tendenser er blevet kaldt for hjemstavnsstilen. Den nye retning havde sine teoretiske rødder på arkitektskoler i England og Tyskland, hvor man ønskede at udvikle en stil, som tog udgangspunkt i lokale byggetraditioner. I større bygninger brugtes ofte referencer til tidligere tiders stilarter; i Danmark især barokkens symmetriske og enkle elementer. Christian Kaatmanns bog "Byggestil og byggeskik - nationale strømninger i sønderjysk arkitektur 1850-1940" giver en fortrinlig oversigt over udviklingen i det dansktyske grænseområde.

Som så ofte tidligere i historien havde de danske kultur-avantgardister, herunder unge arkitekter, øjnene rettet mod syd. Forskellen fra den tilsvarende tyske byggemode, som især var inspireret af sydtyske traditioner, er iøjnefaldende. Den danske hjemstavns-stil var nok påvirket af tyske tendenser, men udviklede sig i sagens natur i en særegen retning, populært kaldet Nyrops Skole, med en af den ældre generations førende arkitekter, Martin Nyrop, som central inspirator. Den nye stil vandt over fortiden i 1906, da Nyrop blev professor på akademiet i København, og det var ham, der bragte nyheden til SLESVIG.

Nyrop, der var af sønderjysk slægt og nevø af politikeren Nicolai Ahlmann, var stærkt optaget af den sønderjyske sag. Han var kendt som arkitekt for Københavns Rådhus og tegnede en del bygninger i Nordslesvig bl.a. Frimenighedskirken i Sundeved (1903) og Sønderborghus (1913), der blev kaldt for "En danskhedens borg". Bevægelsen, som Nyrop var central for udviklingen af, blev kaldt Bedre Byggeskik som en mundret forkortelse af Foreningen for Bedre Byggeskik, og dannedes af idealistiske arkitekter i 1915.

Et hovedformål med foreningen var at forsyne murermestre med ideer og tegninger til det, som arkitekterne mente, var godt og moderne byggeri. Dette arbejde var startet allerede omkring 1905 i arkitektforbundets regi, men blev nu grundigt organiseret. Den tyske pendant til Bedre Byggeskik hed Deutscher Bund Heimatschutz og havde et af sine udviklingscentre på arkitektskolen i Darmstadt, netop mens Dall uddannede sig der.

Dall fra Heimatschutz til Bedre Byggeskik

Samtidig med, at Andreas Dall fik godkendt de Tyrol-romantiske studietegninger og bygningsforslag, der stadig er bevaret i hans arkiv, af sine lærere på skolen i Darmstadt, foretog unge arkitektstuderende fra København studieture over grænsen til Tønder og Møgeltønder, hvor man mente at finde noget at det bedst bevarede i dansk byggeskik - røde sten, hvidmalede vinduesrammer i pæn symmetrisk orden og højtreste valmtage. Også en del tyske arkitekter fandt Vesteregnens byggeskik forbilledlig, og den blev omtalt i Kunstkalender Schleswig-Holstein, der blev udgivet af Ernst Sauermann fra Flensborg Museum. Dall har utvivlsomt læst disse arkitekturartikler i landsdelens eneste kunsttidsskrift.

Den personlige tilknytning til danskheden havde Dall med sig fra barndommen og fik den styrket og sat i relief under opholdet på Vestbirk Højskole. I et interview i Flensborg Avis i 1933 understregede han selv den store betydning, som denne skoling havde haft for hans udvikling i ungdomsårene. Han huskede højskolemiljøets påvirkning som en stærk indflydelse på sit unge og åbne sind. Den faglige danskhed har han haft mulighed for selv at arbejde med før 1914. I følge interviewet i 1933 holdt han sig også i de unge år orienteret om dansk arkitektur i fagtidsskriftet Arkitekten. Martin Nyrop og dennes sønderjyske projekter har han sikkert fulgt med særlig opmærksomhed. Måske besøgte han oven i købet Landsudstillingen i Århus i 1909, hvor flere arkitekter fra Nyrops kreds vakte opsigt med eksempler på den moderne arkitektur opbygget i en idealstationsby.

Dall gik tilsyneladende på Bedre Byggeskik med krum hals, så tidligt som det var ham muligt. Han fastholdt teorien fra Darmstadt, men forstod at aflægge den tyske stiltendens til fordel for den danske version. Den danske stil ses allerede i forsamlingshuset Landbohem i Jels, som han tegnede i 1908. I tegningsarkivet er bevaret flere opmålinger og byggeforslag, som tyder på, at han involverede sig direkte i arkitekternes "missionerende" holdning til murermestre. Bl.a. findes der i hans arkiv tegninger til "Bondegård i Haderslev Amt" dateret 1913, som er typisk for Bedre Byggeskiks arbejde.

En danskhedens borg

Dall evnede at optage tidens nye og nationale stilart på særdeles overbevisende og talentfuld vis. Duborg-Skolen er et af de bedste eksempler på dansk hjemstavnsstil - oven i købet opført i stilretningens foretrukne røde sten. Bygningen er som et barokt herregårds-anlæg - strengt og enkelt i de store flader, når man ser nede fra byen og ude fra gaden. Som Nyrops Sønderborghus, der måske er det mest umiddelbare forbillede.

Lærerindgangen og gården giver med forskudte planer, trappetårn og buegang indtryk af en romansk klosteragtig hygge, som referer til det åndelige liv. Denne idyl forstærkes af beplantning og drikkebrønd. Inspirationen til gårdsidens udtryk er formodentlig Nyrops tilbygninger på Vallekilde Højskole fra 1908, som var vidt bekendte, og om hvilke Nyrop netop sagde, at tanken var at referere til fordums klosterliv, hvorfra Danmarks åndelige liv havde udviklet sig.

Også helt lokale traditioner og konkrete bygninger har nok påvirket Dall. Den elegante buegang kan være inspireret af Winstrups gamle latinskole i Flensborg, og der er i Duborg-Skolen mindelser om Flensborghus' facade. I Flensborghus, den gamle danske højborg, indgik byggematerialer fra Duborg-slot, hvilket Dall givet har været meget bevidst om. I Danmark byggedes der mange skoler i samme stil i perioden, men buegangen er tilsyneladende en sjældenhed, der også findes i Sct. Severinskolens gård i Haderslev. Sct. Severin blev bygget af den derværende

stadsarkitekt samtidig med Duborg-Skolen, og måske har de to arkitekter konfereret nærmere, men det markante fællestræk kan alene skyldes, at Winstrup byggede latinskoler i både Flensborg og Haderslev, og derved har inspireret.

Duborg-Skolens rumindretning er på en gang moderne, romansk og barok og derved i fin overensstemmelse med bygningens ydre. Der er festsal, store klasseværelser og korridorer, der brydes af rundbuer. Overalt højloftet og med høje vinduer, der giver masser af lys. Interiøret er præget af rene linier og enkelhed.

Andreas Dall var en meget grundig arkitekt. Han tænkte i helheder og interesserede sig også for udsmykning af sine bygninger. Vinduesnicherne blev således dekoreret med motiver hentet i Bedre Byggeskiks "Ornament Mappen". Det var også på Dalls initiativ, at Duborg-Skolen på en lidt mærkelig måde fik danske "kunstsager", som det hed, forærende.

De bedes undskyldte - jeg er dansk af sindelag

Andreas Dalls virke som arkitekt har ikke været nemt. I 1930 forberedte redaktionen af "Weilbachs Dansk Kunstnerleksikon" tredje udgave af det anerkendte bogværk, og man bad Dall om oplysninger til brug for udgivelsen. Men brevet med ærbødig hilsen fra Dall til redaktionen lød: "De bedes undskyldte, at jeg ikke udfylder Deres Skema vedrørende Dansk Kunstnerleksikon. Nord for Grænsen er min Ret til Virksomhed saa godt som udelukket, fordi jeg er bosiddende i Tyskland, og syd for Grænsen er - med undtagelse af nogle faa danske Foreningsbygninger - det samme Tilfældet fordi jeg er dansk af Sindelag. Paa Grund af disse vanskelige Forhold har jeg efter min Mening ikke ydet tilstrækkelig af det Arbejde der kunde gøre mig fortjent til at optages i et dansk Kunstnerleksikon."

Redaktionen vurderede dog anderledes, og Dall blev optaget. Han er også med i den seneste udgave, der udkommer i disse år. Tidens afstand har givet et passende overblik over perioden, som Duborg-Skolen er del af. Efter årtier hvor den unge funktionalisme blev anset for at være den eneste bemærkelsesværdige arkitektur i århundredets første årtier, er der nu bred

interesse for den stil, som Dall var repræsentant for.

Senere tegnede Dall flere skoler syd og nord for grænsen som resultat af Duborg-succesen, bl.a. Ansgarskolen i Slesvig og Uffeskolen i Tønning. Han blev kendt som en særdeles dygtig kirkerestaurator og restaurerede bl.a. Helligåndskirken i Flensborg og genopførte Dybbøl Mølle efter branden i 1936. Fra 1933 boede familien i Sønderborg, da vilkårene i Flensborg blev for vanskelige. Siden flyttede Dall til Århus, hvor han dels opførte egne bygninger og dels var ansvarlig for kirkerestaureringer som konduktør for kgl. bygningsinspektør Packness i Ålborg. Andreas Dall var aktiv frem til 1950'erne, han blev enkemand i 1952 og boede i sine sidste år hos sønnen Jens i Aabenraa.

Gesamtkunstværket

Duborg-Skolen er Andreas Dalls hovedværk. Og et hovedværk i dansk hjemstavnsarkitektur. Byggeriet er samtidig et forbilledligt eksempel på, hvor lykkeligt resultatet bliver, når arkitekten er med i et projekt fra idefasen; endda et af de tilfælde, hvor bygmesteren er del af den gruppe, der står som bygherre, og derfor nøje bekendt med projektets ideologi. Og hvor han følger bygningen til dørs med inventar, dekorationsforslag og udsmykning. Skolen er tænkt som en bevidst dansk manifestation i opposition til Tyskland. Derfor kan det forekomme provokerende at kalde den Gesamtkunstwerk, men det er i realiteten, hvad den er. Gesamtkunstwerk er international kunsthistories gløse for "den slags". Et Gesamtkunstwerk lykkes ikke nødvendigvis. Duborg-Skolen gjorde. Andreas Dall ville ikke have brudt sig om udvidelsen fra 1970'erne, der skiller sig så kraftig ud fra den gamle bygning. Ud fra hans arkitektursyn må nybyggeriet opfattes som en tilsidesættelse af den oprindelige ide. Men sådan byggede man altså skoler for 25-30 år siden. En arkitekt i 1990'erne vil i langt højere grad indoperere elementer fra det bestående i sin tilføjelse. Hjemstavnsstilen er blevet opfattet som nationalromantikens sidste krampetrækning. Nu ser man med andre øjne. Epoken er spændende igen, og man værdsætter de umiddelbare kvaliteter, der

ligger i disse bygninger -det skulle nemlig være ordentligt byggeri; solidt og pænt håndværk. Det er oven i købet moderne, at arkitekter tager udgangspunkt i lokal skik i nye byggerier.

For en betragter, der ikke kender Duborg-Skolens baggrund, ser det måske blot ud af ældre, solidt byggeri. Men med arkitektur- og kulturhistoriens rette briller er det klart, at der her er tale om et beundringsværdigt konsekvent gennemført dansk-nationalt værk.

Litteratur:

Duborg-Skolens årsskrifter, diverse årgange om Dalls skolebyggeri i Sydslesvig
Grænsevagten (om Dall se register)
Sprogforeningens Almanak 1977 (nekrolog)
Jane Bossen: Helligåndskirken {Flensborg, 1986
Christian Kaatmann: Byggestil og byggeskik, 1988
Henrik Gram: Byggestil, Sønderjysk Månedsskrift 6, 1988.
Kunstnergaven, Sønderjyllands Kunstmuseum, 1995
Flensborg Avis 1924,1932,1933,1961

Utrykte kilder:

Landsarkivet for Sønderjylland: Andreas Dalls Privatarkiv 36.46. Weilbachs Kunstnerleksikon og - arkiv om A. Dall
Grænseforeningens Arkiv Pk. 202, læg. I, korrep. A.D. - Komite for sønderjysk kunstsamling
Svend Dall, Gert Diercksen, Henrik Gram, Erik Jensen og Michael Klos takkes for mundtlige oplysninger.

Artiklen er offentliggjort i *Slesvigland*, nr 3, 1996.

Birgit Jenvold er mag.art. og museumsinspektør på Amalienborgmuseet.

Andreas Dall (1882 - 1975)